

بررسی مصداق اهل بیت علیهم السلام در نهج البلاغه

علیرضا کمالی*

چکیده

قرآن کریم در آیه تطهیر به صراحت به لفظ اهل بیت علیهم السلام اشاره فرموده است. مفسران شیعه درباره مصداق آن که پنج تن آل عبا هستند، اتفاق نظر دارند؛ اما مفسران اهل سنت بر یک عقیده نبوده و آرا مختلفی را در این باره مطرح نموده‌اند که حاصل اکثر آنها این است که اهل بیت شامل تمامی بستگان نسبی و سببی پیامبر صلی الله علیه و آله می‌باشد. در این مقاله با کنکاشی در نهج البلاغه که متعلق به دوره صدر اسلام و بخشی از فرمایشات نخستین کاتب و شاهد همیشگی وحی قرآنی است، تلاش شده است تا دیدگاه امام علی علیه السلام در باره مصداق اهل بیت را بازشناساند. آن حضرت اهل بیت علیهم السلام را دارای ویژگی‌های خاص می‌داند که تنها بر پنج تن آل عبا قابل انطباق است.

واژگان کلیدی

آیه تطهیر، اهل بیت علیهم السلام، امامت، ولایت، مصداق اهل بیت.

ark1145@gmail.com.

* دانشجوی دکترای قرآن و متون اسلامی دانشگاه معارف اسلامی.

تاریخ تأیید: ۸۹/۷/۱۰

تاریخ دریافت: ۸۹/۴/۲۸

مقدمه

معنا و مصداق «اهل بیت» بر اساس آیه تطهیر، همواره مورد اختلاف محققان اسلامی بوده است. تعیین مصداق اهل بیت نتایج مهمی دارد و از نظر فقهی و سیاسی احکام فراوانی بر آن مترتب است. برای مثال امکان انجام گناه یا حکم به پاکی ظاهری از مشخصه‌های هر انسانی می‌تواند باشد؛ اما عدم امکان معصیت و مصون بودن از هر گونه لغزش و حکم به طهارت ظاهری و باطنی از ویژگی‌های اهل بیت علیهم‌السلام است، از این رو تعیین مصداق اهل بیت می‌تواند کسی را از فرش به اوج عرش بنشانند و یا بر عکس از عرش وهمی به فرش بکشد.

این مقاله بر آن است تا با جستاری در نهج البلاغه دیدگاه امام علی علیه‌السلام درباره مصداق اهل بیت را ترسیم نماید، نگاه امام علی علیه‌السلام که خود نخستین کاتب وحی و از صحابه جلیل و بزرگوار و شاهد نزول آیات الهی است، می‌تواند روشنگر واقعیت‌ها در این باره باشد.

الف) مفهوم‌شناسی اهل بیت

اهل بیت مرکب از دو واژه «اهل» و «بیت» است. «اهل» به معنی شایسته و سزاوار است (صفی‌پور، بی تا: ۴۶) و هنگامی که به «بیت» افزوده شود، به معنای ساکنان خانه (فراهیدی، ۱۴۰۹: ۴ / ۸۹؛ ابن منظور، ۱۴۰۸: ۱ / ۲۵۳) و خویشان (فیومی، ۱۴۱۴: ۳۳؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۳: ۲۵) خواهد بود.

محققان شیعه و سنی درباره معنای اصطلاحی اهل بیت اختلاف نظر دارند. اندیشمندان شیعه آن را به معنای بخشی از خانواده پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌دانند که افزون بر ارتباط نسبی، با رسالت حضرت نیز پیوندی عمیق دارند. در این صورت اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم کسانی خواهند بود که از نظر علمی، عملی و صفات انسانی، شایسته آن بیت هستند. (بابایی، ۱۳۸۱: ۱ / ۶۷ و ۶۸)

این افراد به طور خاص در حیات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم همان پنج تن آل عبا^۱ (پیامبر، امام علی،

۱. این عنوان برگرفته از حدیث شریف کساء است.

فاطمه، امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) می باشد، اما به طور عام شامل پیامبر (صلی الله علیه و آله)، فاطمه و ائمه دوازده گانه می شود که اولین آنها علی (علیه السلام) و آخرینشان مهدی (عج) است. (بیضون، ۱۴۱۷: ۳۴۰)

دانشمندان اهل سنت به خاطر وجود گزارشات تاریخی فراوان درباره مصداق، جایگاه و مناقب اهل بیت، به شدت دچار پراکندگی شده و دیدگاه‌های مختلفی را مطرح نموده‌اند.

ب) گستره اصطلاح اهل بیت در قرآن

ترکیب اهل بیت سه بار در قرآن کریم آمده که به شرح ذیل است:

هَلْ أَذِلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ. (قصص / ۱۲)

آیا شما را به اهل بیتی راهنمایی کنم که می‌توانند او [= نوزاد] را برای شما کفالت کنند.

قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ. (هود / ۷۳)
گفتند: آیا از فرمان خدا تعجب می‌کنی؟ این رحمت خدا و برکاتش بر شما اهل بیت است.

إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيَطَهِّرَكُم تَطْهِيرًا. (احزاب / ۳۳)
خداوند فقط می‌خواهد پلیدی [و گناه] را از شما اهل بیت دور کند و شما را کاملاً پاک سازد.

به نظر می‌رسد مقصود از اهل بیت در دو آیه نخست روشن باشد؛ زیرا:

آیه نخست به طفولیت حضرت موسی در کاخ فرعون و نپذیرفتن دایگی زنان مصری اشاره دارد که از زبان خواهر او بیان شده است. (طبرسی، بی تا: ۷ / ۳۸۱؛ طباطبایی، ۱۴۴۱: ۱۶ / ۱۳) «اهل بیت» که به صورت نکره آمده، به وسیله جمله وصفی «يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ» تخصیص گرفته است و مقصود از اهل بیت در این آیه، با توجه به قراین و سیاق آیات، خانواده موسی (علیه السلام) است.

آیه دوم هم به جریان فرزندان شدن ساره، همسر حضرت ابراهیم (علیه السلام) در پیروی و اظهار شگفتی فرشتگان از آن اشاره دارد و مراد از «اهل بیت» خانواده و خاندان حضرت ابراهیم (علیه السلام) می باشد. (طوسی، ۱۴۰۹: ۶ / ۳۴؛ طبرسی، بی تا: ۵ / ۲۷۴)

آیه سوم، محل اختلاف مفسران شیعه و سنی است. عالمان شیعه آن را منحصر به حضرت فاطمه، علی، حسن و حسین علیهم السلام می‌دانند (طباطبایی، ۱۴۴۱: ۱۶ / ۳۰۹)؛ اما مفسران اهل سنت چند احتمال به شرح ذیل داده‌اند (ر.ک. به: ماوردی، بی‌تا: ۴ / ۴۰۱؛ ابن عطیه اندلسی، بی‌تا: ۱۲ / ۶۲ و ۶۳)

۱. مقصود حضرت علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام است (طبری، ۱۴۲۸: ۸ / ۶۶۶۲ - ۶۶۵۹)؛ زیرا در آیه ضمیر «کم» به جای ضمیر «کن» به کار رفته است. ابن جریر طبری (م: ۳۱۰ ق) ضمن ارائه این نظر، هفده روایت می‌آورد که شانزده مورد در تأیید این نظر است. روایت ام سلمه از آن جمله است.

نزلت هذه الآية في بيتي، فدعا رسول الله عليا و فاطمة و حسنا و حسينا فدخلهم تحت كساء خيبري و قال: «هؤلاء اهل بيتي» و قرأ الآية، و قال: «اللهم اذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهيرا» قالت ام سلمه: فقلت: و انا يا رسول الله؟ فقال: «انت من ازواج النبي و انت الي خير. (ابن حنبل، ۱۴۱۳: ۳ / ۲۵۹؛ ترمذی، ۱۴۱۴: ۵ / ۳۵۱)

این آیه در خانه من نازل شد، پیامبر صلی الله علیه و آله علی، فاطمه، حسن و حسین را فراخواند. سپس آنها را زیر عباي خيبري برد و فرمود: «اینها اهل بیت من هستند» و در ادامه آیه را در شأن آنها قرائت نمود و فرمود: «خداوند! رجس و پلیدی را از آنها دور ساز و تطهیرشان فرما». ام سلمه می‌گوید: گفتم: ای رسول خدا، من هم جزء اهل بیتم؟ فرمود: تو از زنان پیامبری و تو بر خیر هستی.

۲. مقصود فقط زنان پیامبرند و شاهد آن، بخش نخست آیه است که در باره زنان پیامبر نازل شده است. (ألوسی، بی‌تا: ۱۲ / ۱۹)

۳. مراد خانواده (اهل و زنان) پیامبرند (زمخشری، ۱۴۲۷: ۳ / ۴۰۸)، چون بخش نخست آیه با ضمیر جمع مؤنث مخاطب آمده و در اینجا به خاطر اینکه طهارت شامل زن و مرد از خانواده پیامبر شود، با ضمیر جمع مذکر مخاطب آمده است. فخر رازی می‌نویسد:

اهل بیت شامل فرزندان، زنان پیامبر، حسن، حسین و علی می‌باشد. (رازی، ۱۴۲۹: ۹ / ۱۶۸)

۴. منظور بنی‌هاشم است. (ثعلبی به نقل از آلوسی، همان) «بیت» به معنای نسب

است، لذا عموها و پسر عموهای پیامبر صلی الله علیه و آله هم جزء اهل بیت حضرت خواهند بود. (ر.ک. به: ابن عطیه اندلسی، بی تا: ۳ / ۴۸۴)

منشأ اختلاف قرار گرفتن، عبارت «انما یرید الله...» در پی «و قرن فی بیوتکن و...» می باشد که خطاب به همسران پیامبر صلی الله علیه و آله است. بر این اساس برخی از این مفسران زنان پیامبر را داخل «اهل بیت» دانسته و مفاد آیه تطهیر را به همه خانواده و همسران پیامبر صلی الله علیه و آله گسترش داده اند.

شأن نزول، قراین، سیاق آیه و تصریح روایات گویای این است که بخش نخست آیه به زنان پیامبر و بخش دوم به پیامبر، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام مربوط است؛ چون بخش اول در مقام توییح زنان پیامبر است و با ضمیر جمع مونث (کن) آنان را مخاطب قرار داده است، اما بخش دوم آیه که در پی مدح و ستایش اهل بیت است، به آنان با ضمیر جمع مذکر (کم) خطاب فرموده است. (طباطبایی، ۱۴۴۱: ۱۶ / ۴۸۴)

مقصود از رجس نیز، به واسطه الف و لام استغراق (الرجس)، هرگونه آلودگی ظاهری و معنوی است (همان؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۴: ۱۷ / ۱۹۵) که همسران پیامبر به استناد شواهد متقن تاریخی از آن بی بهره بودند. برای نمونه می توان به راه اندازی جنگ جمل علیه امام علی علیه السلام به دست عایشه و کشته شدن جمعی از مسلمانان در آن نبرد اشاره نمود.

علامه طباطبایی می نویسد:

بیش از هفتاد حدیث آمده است که آیه شریفه در شأن رسول خدا صلی الله علیه و آله، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام نازل شده است و احدی در این فضیلت با آنان شرکت ندارد. بیشتر این روایات از طریق اهل سنت است و اکثرشان، به ویژه آنچه از ام سلمه که آیه در خانه او نازل شده است، بر این نکته تصریح دارد که آیه مخصوص همان پنج تن است و شامل همسران رسول خدا نیست... همچنین روایات ناظر به آیه گویای این است که آیه شریفه در یک واقعه جداگانه نازل شد؛ حتی در بین این هفتاد روایت، یک روایت هم وجود ندارد که بگوید آیه شریفه به دنبال آیات مربوط به همسران رسول خدا نازل شده است. (طباطبایی، ۱۴۴۱: ۱۶

ج) گستره اصطلاح اهل بیت در نهج البلاغه

ترکیب «اهل بیت» دوازده بار در نهج البلاغه به کار رفته که برخی موارد، مطابق معنای لغوی (خویشان و بستگان) است؛ چنان که در نامه نهم آمده است:

وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا احْمَرَ الْبَاسُ وَ أَحْجَمَ النَّاسُ قَدَّمَ أَهْلَ بَيْتِهِ، فَوَقَى بِهِمْ أَصْحَابَهُ حَرَّ السُّيُوفِ وَ الْأَسِنَّةِ، فُقُتِلَ عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ يَوْمَ بَدْرٍ وَ قُتِلَ حَمْرَةَ يَوْمَ أُحُدٍ وَ قُتِلَ جَعْفَرُ يَوْمَ مُوتَةَ. (شریف رضی، بی تا: ۳۶۹، ن ۹)

و هر گاه آتش جنگ شعله می کشید و مردم حمله می کردند پیامبر اسلام ﷺ اهل بیت خود را پیشاپیش لشکر قرار می داد که اصحابش از آتش شمشیر و نیزه مصون بمانند، (از این رو) «عبیده بن حارث» (پسر عموی پیامبر ﷺ) روز «بدر» کشته شد، و حمزه (پسر عموی آن حضرت) روز «احد» شهید شد و جعفر (عموی رسول خدا) در «موتة» به شهادت رسید.

ذکر اسامی بستگان حضرت، یعنی «عبیده بن حارث، حمزه و جعفر» نشانگر آن است که مقصود از اهل بیت در این خطبه، بستگان و خویشان نسبی آن حضرت است. کاربرد دیگر اهل بیت، اراده معنای اصطلاحی آن است که دایره‌ای محدودتر از معنای لغوی دارد و بر افراد و مضادیق خاصی دلالت می کند. واژه اهل بیت و معادل‌های آن در نهج البلاغه، بیشتر در این معنا به کار رفته است.

از ویژگی‌هایی که امام درباره اهل بیت ﷺ در نهج البلاغه بیان می فرماید، روشن می شود که یگانه مصداق اهل بیت افرادی خاص هستند که جایگاه و مقامات رفیعی دارند. این ویژگی‌ها را مرور می کنیم.

۱. قرار گرفتن جایگاه معرفت اهل بیت ﷺ در کنار معرفت خدا و پیامبر ﷺ

امام علی ﷺ معرفت حق اهل بیت ﷺ را در کنار معرفت حق خدا و پیامبر اکرم ﷺ قرار می دهد و اعتقاد به این سه را موجب هم‌ردیفی با مقام شهیدان راه خدا معرفی می کند:

فَإِنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْكُمْ عَلَى فِرَاشِهِ وَ هُوَ عَلَى مَعْرِفَةِ حَقِّ رَبِّهِ وَ حَقِّ رَسُولِهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ، مَاتَ شَهِيداً وَ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَ اسْتَوْجِبَ ثَوَابَ مَا نَوَى مِنْ صَالِحِ عَمَلِهِ وَ قَامَتِ النَّيَّةُ مَقَامَ إِصْلَاحِهِ لِسَيِّئِهِ فَإِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ مُدَّةً وَ أَجْلاً. (همان: ۲۸۳،

خ ۱۹۰)

زیرا آن کسی از شما که در بستر خویش بمیرد، ولی به طور شایسته معرفت خدا و پیامبر و اهل بیتش را داشته باشد، «شهید» از دنیا رفته، و اجر و پاداشش بر خدا است و ثواب اعمال شایسته‌ای را که قصد انجام آنها را داشته است، می‌برد، و نیتش، جانشین ضربات شمشیرش قرار می‌گیرد، (این سخن را به این خاطر می‌گوییم که) هر چیزی وقتی مشخص و سر آمدی معین دارد.

۲. برخورداری از مقام امامت

امام علی (علیه السلام) یکی از ویژگی‌های اهل بیت (علیهم السلام) را اختصاص مقام امامت به ایشان معرفی می‌کند و می‌فرماید:

فَوَاللَّهِ مَا كَانَ يُلْقَى فِي رُوعِي وَلَا يَخْطُرُ بِيَالِي أَنْ الْعَرَبَ تَزْعِجَ هَذَا الْأَمْرَ مِنْ بَعْدِهِ (علیه السلام) عَنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَلَا أَنَّهُمْ مُنْخُوهُ عَنِّي مِنْ بَعْدِهِ. (همان: ۴۵۱، ن ۶۲)

به خدا سوگند هرگز فکر نمی‌کردم و به خاطر من خطور نمی‌کرد که عرب بعد از پیامبر، امر امامت و رهبری را از اهل بیت او بگردانند (و در جای دیگر قرار دهند و باور نمی‌کردم) و آنها آن را از من دور سازند.

۳. مدافعان حقیقی حریم ولایت

یکی دیگر از ویژگی‌های اهل بیت (علیهم السلام) دفاع از حریم ولایت است. امام علی (علیه السلام) می‌فرماید:

فَنظَرْتُ فَإِذَا لَيْسَ لِي مُعِينٌ إِلَّا أَهْلُ بَيْتِي، فَضَنْنْتُ بِهِمْ عَنِ الْمَوْتِ وَأَعْضَيْتُ عَلَى الْقَذَى وَشَرِبْتُ عَلَى الشَّجَا وَصَبَرْتُ عَلَى أَخَذِ الْكُظْمِ وَعَلَى أَمْرٍ مِنْ طَعْمِ الْعَلَقَمِ. (همان: ۶۸، خ ۲۶)

نگاه کردم و دیدم (برای گرفتن حق خود) یاوری جز خاندان خویش ندارم، به مرگ آنان راضی نشدم. چشم‌های پر از خاشاک را فرو بستم، و با همان گلویی که گویا استخوانی در آن گیر کرده بود، (جرعه حوادث) را نوشیدم. با این‌که تحمل در برابر گرفتگی راه گلو و نوشیدن جرعه‌ای که تلخ‌تر از حنظل است، کار طاقت فرسایی بود، شکیبایی کردم.

حضرت در خطبه‌ای دیگر می‌فرماید:

فَنظَرْتُ فَإِذَا لَيْسَ لِي رَافِدٌ وَلَا ذَابٌ وَلَا مُسَاعِدٌ إِلَّا أَهْلُ بَيْتِي. (همان: ۳۳۶، خ ۲۱۷)

من در امر خود نظر کردم، نه یاوری دیدم و نه مدافع و همکاری؛ مگر اهل بیتم.

۴. دروازه‌های علم و دانش

وحی الهی در این بیت نازل شد و آنان معارف دین را از خود پیامبر ﷺ گرفتند، از این رو اساس دین و دروازه‌های علم و حکمت هستند، چنان که حضرت می‌فرماید:

وَ عِنْدَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ أَبْوَابُ الْحِكْمِ وَ ضِيَاءُ الْأُمْرِ. (همان: ۱۷۶، خ: ۱۲۰)
درهای دانش و روشنایی امور، نزد ما اهل بیت است.

آنها یکه‌تازان عرصه علم و دانش هستند و معارف والای نهج البلاغه، صحیفه سجادیه، روایات و مناظرات علمی با پیروان ادیان و مذاهب گویای این حقیقت است، از این رو امام خمینی رحمته در وصیت‌نامه سیاسی - الهی خویش به اینکه نهج البلاغه و صحیفه سجادیه متعلق به امامان شیعه است، مباحث می‌کند. (امام خمینی، بی‌تا: ۳)

۵. حرمت دریافت زکات و صدقه بر آنان

حرمت دریافت صدقه یکی دیگر از ویژگی‌های اهل بیت علیهم است که امام علی علیه بدان اشاره می‌فرماید:

فَقُلْتُ أَمْ صَلَةٌ أَمْ زَكَاةٌ أَمْ صَدَقَةٌ فَذَلِكَ مُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَقَالَ لَا ذَا وَ لَا ذَاكَ
وَ لَكِنَّهَا هَدِيَّةٌ. (همان: ۳۴۷، خ: ۲۳۴)

به او گفتم: هدیه است، یا زکات و یا صدقه که این‌ها بر ما اهل بیت حرام است.
گفت: نه این است و نه آن، بلکه «هدیه» است.

اختصاص سهمی به ذوی القربی و تحریم صدقه بر آنان، بیانگر تفاوت آنها با دیگران و نشانه کرامت و طهارت اهل بیت علیهم است.

۶. دوری از فتنه‌گری

اهل بیت علیهم از هرگونه لغزش و ورود در فتنه‌ها به دورند. امام علی علیه می‌فرماید:

نَحْنُ أَهْلُ الْبَيْتِ مِنْهَا بِمَنْجَاةٍ وَ لَسْنَا فِيهَا بِدُعَاةٍ. (همان: ۱۳۸، خ: ۹۳)
و ما اهل بیت از گناه آن فتنه‌ها به دوریم نمی‌توانیم از دعوت کنندگان باشیم.

۷. معیار سنجش اعمال

اهل بیت، صراط مستقیم دین و امت وسط می‌باشند و معارف، عقاید و فرامین اسلام را

بدون افراط و تفریط، بیان کرده‌اند، از این رو معیار سنجش و عهده‌دار هدایت جامعه بشری تا قیامت هستند. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

انظروا اهل بیت نبیکم فالزموا سمتهم و اتبعوا اثرهم فلن ینخرجوکم من هدی و لن ینعیدوکم فی ردی، فإن لبثوا فالبثوا و إن نهضوا فانهضوا و لا تسبقوهم فتضلوا و لاتتأخروا عنهم فتهلکوا. (همان: ۴۳۲، خ ۹۷)

به اهل بیت پیامبران بنگرید، از آن سمت که آنها گام برمی‌دارند منحرف نشوید و قدم به جای قدمشان بگذارید. آنها هرگز شما را از جاده هدایت بیرون نمی‌برند و به پستی و هلاکت باز نمی‌گردانند، اگر سکوت کنند، سکوت کنید و اگر قیام کردند، قیام کنید. از آنها پیشی نگیرید که همراه می‌شوید. از آنان عقب نمانید که هلاک می‌گردید.

انسان هدایت‌خواه باید در مسیر سعادت، سرعت خود را با آنها تنظیم کند و پای در جای پای آنها بگذارد، چون جا ماندن یا سبقت از آنها باعث جدایی از مسیر هدایت و افتادن در جاده گمراهی و هلاکت خواهد بود.

۸. برخورداری از مقام امر و فرمان

یکی دیگر از ویژگی‌های اهل بیت علیهم السلام نافذ بودن امر و فرمان آنان است. امام علی علیه السلام در این باره می‌فرماید:

و جزاکم الله من اهل مصر عن اهل بیت نبیکم احسن ما یجزی العالمین بطاعته و الشاکرین لنعمة فقد سمعتم و اطعتم و دعیتم فاجبتم. (همان: ۳۶۴، نامه ۲)

خداوند به شما اهل این شهر از ناحیه اهل بیت پیامبران جزا و پاداش دهد، بهترین پاداشی که به عاملان و مطیعان خود و سپاس‌گزاران نعمت‌هایش عطا می‌کند، چرا که شنیدید و اطاعت کردید، دعوت شدید و پذیرفتید.

برای بررسی دیگر ویژگی‌های اهل بیت در نهج البلاغه افزون بر واژه «اهل بیت»، می‌توان به بررسی واژه‌های «اسرة النبی»، «ثقلین»، «آل محمد» و «آل البیت» پرداخت (برای ملاحظه کاربردهای دیگر: ر.ک. به: همان: ۴۸۸، ح ۱۱۲؛ ۵۵۵، ح ۴۵۳)، چنان‌که امام علی علیه السلام در خطبه دوم نهج البلاغه می‌فرماید:

لَا يُقَاسُ بِأَلِ مُحَمَّدٍ ﷺ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَحَدٌ وَلَا يُسَوَّى بِهِمْ مَنْ جَرَتْ نِعْمَتُهُمْ عَلَيْهِ أَبَدًا، هُمْ أَسَاسُ الدِّينِ وَ عِمَادُ الْيَقِينِ، إِلَيْهِمْ يَفِيءُ الْغَالِي وَ بِهِمْ يُلْحَقُ التَّالِي وَ لَهُمْ خَصَائِصُ حَقِّ الْوَلَايَةِ وَ فِيهِمْ الْوَصِيَّةُ وَ الْوَرَاثَةُ، أَلَا إِنَّ رَجَعَ الْحَقُّ إِلَى أَهْلِهِ وَ نَقِلَ إِلَى مُتَّقِلِهِ. (همان: ۴۷، خ ۲)

احدی از این امت را با آل محمد ﷺ نمی‌توان مقایسه کرد. آنان که ریزه‌خوار خوان نعمت آل محمدند، با آنها برابر نخواهند بود. آنها اساس دین و ارکان یقین می‌باشند. غلو کننده باید به سوی آنان بازگردد و عقب مانده باید به آنان ملحق شود. ویژگی‌های ولایت و حکومت از آن آنهاست و وصیت پیغمبر ﷺ و وراثت او میان آنان. هم اکنون حق به اهلش برگشته و دوباره به جایی که از آنجا منتقل شده بود، بازگشته است.

از آنجا که اهل بیت فضائل و امتیازات خود را از پیامبر کسب کرده‌اند، همان گونه که پیامبر اکرم ﷺ مکارم، فضائل و مناقب والایی دارد، اهل بیت نیز دارای این ویژگی‌ها هستند، از این رو پیش از آنها، جز رسول خدا ﷺ، هیچ یک از مسلمانان به این اوصاف آراسته نبودند و بعد از آنها نیز کسی مانند آنها نخواهد بود.

نتیجه‌گیری

اهل بیت در لغت به معنای خانواده و خاندان است، اما در اصطلاح، در حیات پیامبر ﷺ پنج تن آل عبا (به طور خاص) و شامل آنان و سایر ائمه اطهار (به طور عام) می‌باشد. نگاه امام به اهل بیت در نهج البلاغه گویای عظمت و والایی جایگاه آنان است. بررسی مفاد فرمایشات حضرت از سویی چهره اهل بیت و مصادیق آن را نشان می‌دهد و از سوی دیگر نقدی بر دیگر آرا در حوزه مفهوم‌شناسی معنای اهل بیت می‌باشد. ترکیب اهل بیت دوازده مرتبه در نهج البلاغه به کار رفته و بیشترین کاربرد آن در معنای اصطلاحی است.

امام علی ﷺ در نهج البلاغه به ویژگی‌های انحصاری اهل بیت ﷺ مثل: «قرارگرفتن جایگاه معرفت اهل بیت ﷺ در کنار معرفت خدا و رسول، برخورداری از مقام امامت، معیار سنجش اعمال بودن، یکه‌تازی در میدان علم و دانش، برخورداری از مقام امر و

فرمان و اختصاص حق ولایت، وصیت و وراثت پیامبر صلی الله علیه و آله به آنها» تصریح نموده است، بنابراین مصداق اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله از نظر حضرت، افزون بر پیامبر صلی الله علیه و آله تنها شامل حضرت علی، فاطمه، و حسنین علیهم السلام و سایر ائمه اطهار علیهم السلام می باشد.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. آلوسی بغدادی، محمود، بی تا، روح المعانی، بیروت، دارالفکر.
۳. ابن حنبل، احمد، ۱۴۱۳ ق، مسند الامام احمد بن حنبل، بیروت، مؤسسة الرسالة.
۴. ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب، بی تا، المحرر الوجیز، قاهره، دارالفکر العربی، الطبعة الثانية.
۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۰۸ ق، لسان العرب، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۶. امام خمینی، سید روح الله، بی تا، صحیفه انقلاب، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۷. بابایی، علی اکبر، ۱۳۸۱ ش، مکاتب تفسیری، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۸. بیضون، لیب، ۱۴۱۷ ق، تصنیف نهج البلاغه، قم، مکتبه الاعلام الاسلامی.
۹. ترمذی، محمد بن عیسی، ۱۴۱۴ ق، سنن ترمذی، بیروت، دارالفکر.
۱۰. تستری، محمدتقی، ۱۳۷۶ ش، بهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه، تهران، امیرکبیر.
۱۱. رازی، فخرالدین محمد بن عمر، ۱۴۲۹ ق، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۳ ق، مفردات الفاظ القرآن، دمشق، دارالقلم.
۱۳. زمخشری، محمود بن عمر، ۱۴۲۷ ق، الکشاف فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالکتب العربی.
۱۴. شریف رضی، بی تا، نهج البلاغه، تصحیح صبحی صالح، قم، دارالهجرة.
۱۵. صفی پور، عبدالرحیم، بی تا، منتهی الارب، تهران، کتابخانه سنایی.
۱۶. طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۴۴۱ ق، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

۱۷. طبرسی، فضل بن حسن، بی تا، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، ناصر خسرو.
۱۸. طبری، محمد بن جریر، ۱۴۲۸ ق، *جامع البیان عن تأویل آی القرآن*، قاهره، دارالسلام.
۱۹. طوسی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹ ق، *التبیان فی تفسیر القرآن*، قم، مکتبه الاعلام الاسلامی.
۲۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۹ ق، *العین*، قم، موسسه دارالهجره.
۲۱. فیومی، احمد بن محمد، ۱۴۱۴ ق، *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*، قم، منشورات دارالهجره.
۲۲. ماوردی، علی بن محمد، بی تا، *النکت و العیون*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۸۴ ش، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهلّم.